

ΙΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

**ΑΠΟΒΑΣΗ ΣΤΑ
ΦΩΚΛΑΝΤ**

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΝΔΥΣΗ ΚΑΙ ΕΦΟΔΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΑ ΣΤΡΑΤΙΩΤΗ ΤΟ 1940-41

ΑΠΟΚΛΕΙΣΤΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΩΝ

ΜΕ ΣΤΟΛΕΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ !

**ΟΙ "ΑΟΠΛΟΙ
ΜΑΧΗΤΕΣ"
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟ-
ΙΤΑΛΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ**

Α' ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ 1912-13: ΟΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

ΑΜΥΝΤΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

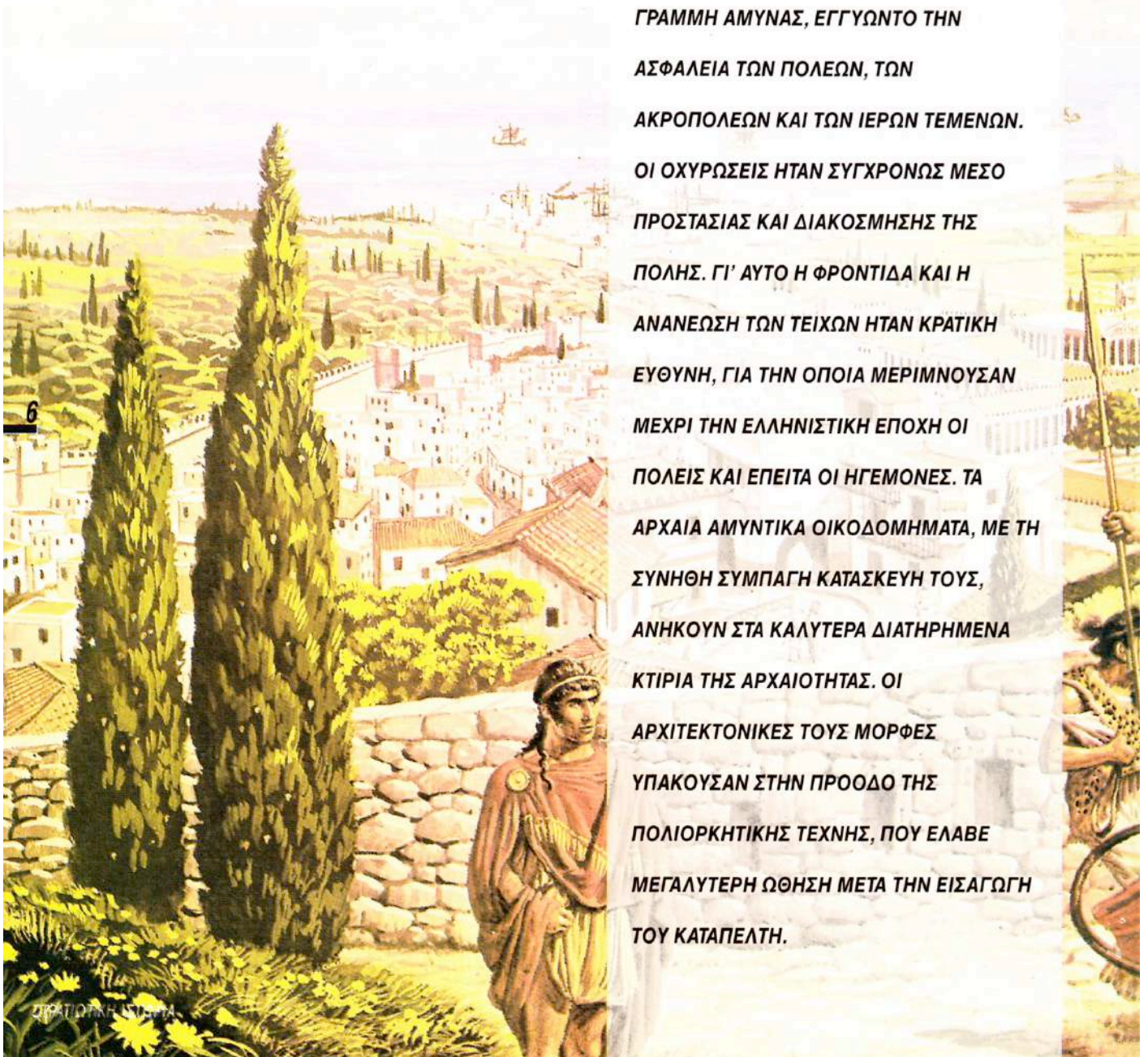
ΚΕΡΑΥΝΟΣ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΙΤΑΛΙΑ: Η ΠΡΩΤΗ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΝΑΠΟΛΕΟΝΤΑ ΒΟΝΑΠΑΡΤΗ

ΤΟΥΡΚΙΑ: Ο ΕΠΙΔΕΞΙΟΣ ΣΧΟΙΝΟΒΑΤΗΣ ΣΤΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ

ΕΝΑ ΑΠΟ ΤΑ ΠΡΩΙΜΟΤΕΡΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ
ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΟΥΣΙΩΔΕΣ
ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ
ΤΟΠΙΟΥ ΗΤΑΝ Η ΑΜΥΝΤΙΚΗ

ΑΜΥΝΤΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΣΤΗΝ

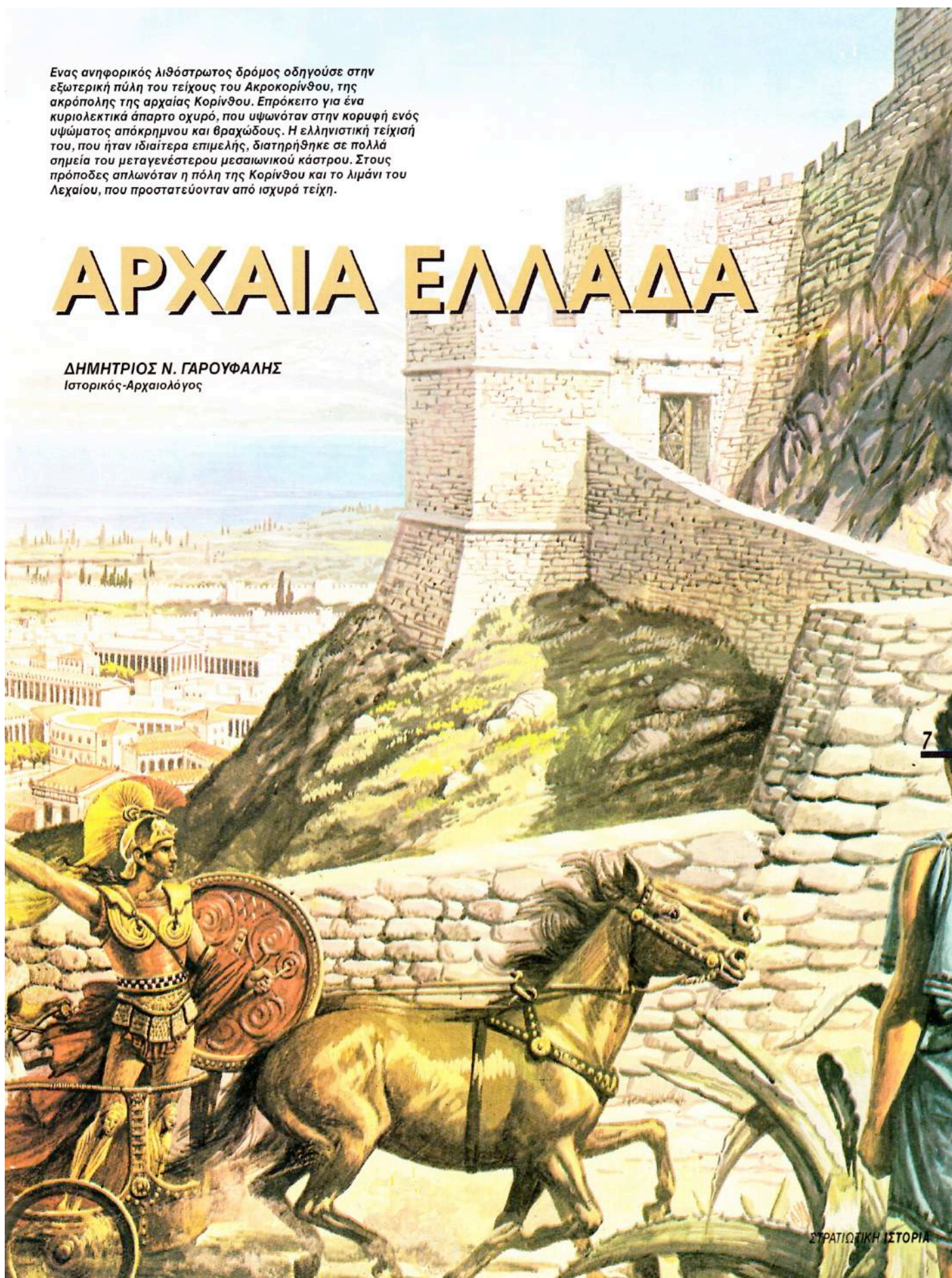
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ. ΤΑ ΤΕΙΧΗ, ΩΣ Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ
ΓΡΑΜΜΗ ΑΜΥΝΑΣ, ΕΓΓΥΩΝΤΟ ΤΗΝ
ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ, ΤΩΝ
ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΤΕΜΕΝΩΝ.
ΟΙ ΟΧΥΡΩΣΕΙΣ ΗΤΑΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΣ ΜΕΣΟ
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗΣ ΤΗΣ
ΠΟΛΗΣ. ΓΙ' ΑΥΤΟ Η ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΚΑΙ Η
ΑΝΑΝΕΩΣΗ ΤΩΝ ΤΕΙΧΩΝ ΗΤΑΝ ΚΡΑΤΙΚΗ
ΕΥΘΥΝΗ, ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΠΟΙΑ ΜΕΡΙΜΝΟΥΣΑΝ
ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ ΟΙ
ΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΕΙΤΑ ΟΙ ΗΓΕΜΟΝΕΣ. ΤΑ
ΑΡΧΑΙΑ ΑΜΥΝΤΙΚΑ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΑ, ΜΕ ΤΗ
ΣΥΝΗΘΗ ΣΥΜΠΑΓΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥΣ,
ΑΝΗΚΟΥΝ ΣΤΑ ΚΑΛΥΤΕΡΑ ΔΙΑΤΗΡΗΜΕΝΑ
ΚΤΙΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ. ΟΙ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΕΣ ΤΟΥΣ ΜΟΡΦΕΣ
ΥΠΑΚΟΥΣΑΝ ΣΤΗΝ ΠΡΟΟΔΟ ΤΗΣ
ΠΟΛΙΟΡΚΗΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ, ΠΟΥ ΕΛΑΒΕ
ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΗ ΩΘΗΣΗ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΤΟΥ ΚΑΤΑΠΕΛΤΗ.

Ενας ανηφορικός λιθόστρωτος δρόμος οδηγούσε στην εξωτερική πύλη του τείχους του Ακροκορίνθου, της ακρόπολης της αρχαίας Κορίνθου. Επρόκειτο για ένα κυριολεκτικά άπαρτο οχυρό, που υψωνόταν στην κορυφή ενός υψώματος από κρημνοί και βραχώδεις. Η ελληνιστική τείχισή του, που ήταν ιδιαίτερα επιμελής, διατηρήθηκε σε πολλά σημεία του μεταγενέστερου μεσαιωνικού κάστρου. Στους πρόποδες απλωνόταν η πόλη της Κορίνθου και το λιμάνι του Λεχαίου, που προστατεύονταν από ισχυρά τείχη.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

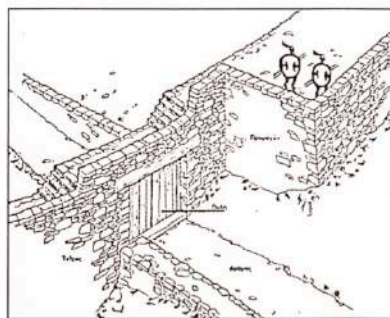
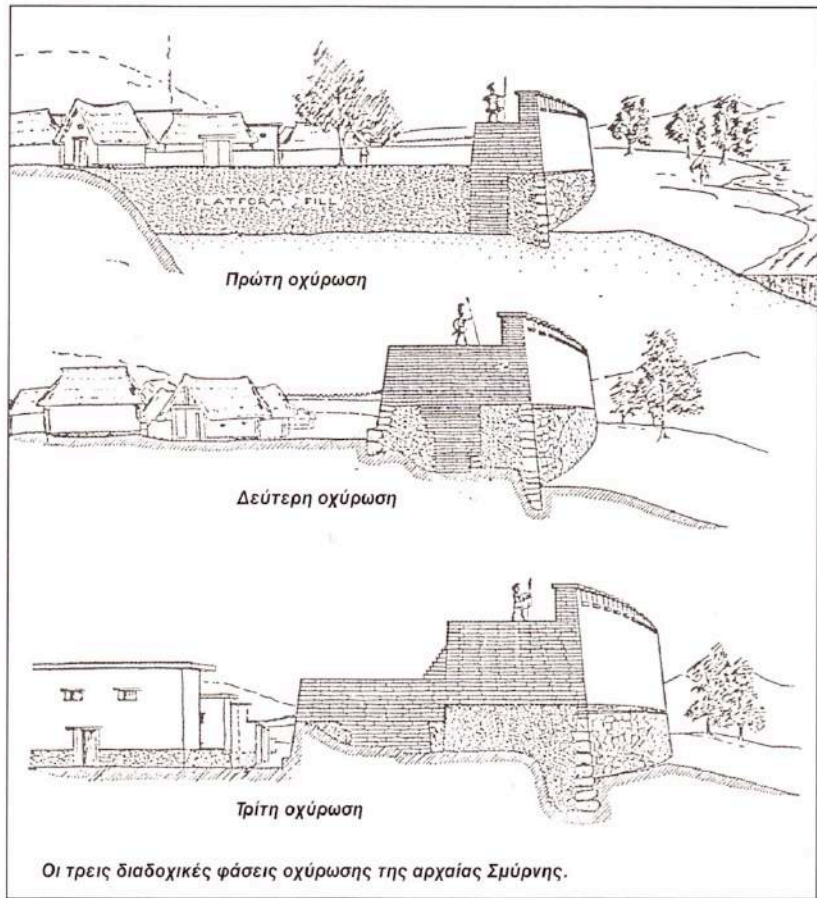
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ν. ΓΑΡΟΥΦΑΛΗΣ
Ιστορικός-Αρχαιολόγος

Η ηπειρωτική Ελλάδα συνταράχθηκε από σοβαρές καταστροφές λίγο πριν το 1200 π.Χ. Ένας αριθμός οικισμών και τα σπουδαιότερα ανακτορικά κέντρα καταστράφηκαν. Οι Μυκήνες και η Τίρυνθα υπέστησαν δύο διαδοχικές καταστροφές, η Πύλος κήκη ολοσχερώς, ενώ υπήρξαν και άλλες καταστροφές στον Γλα της Βοιωτίας, στην Κρίσα, κοντά στους Δελφούς, στο Τείχος Δυμναίων στην Αχαΐα και σ' έναν μεγάλο οικισμό κοντά στη Σπάρτη. Ο Μυκηναϊκός Πολιτισμός, που ήταν σε πλήρη άνθιση, κατέρρευσε: η μεταλλοτεχνία επανήλθε στο πρωτόγονο στάδιο, λησμονήθηκε η τέχνη της γραφής και ο πληθυσμός ελαττώθηκε στο ένα δέκατο αυτού που προϋπήρχε. Μαρασμός και σκοτάδι απλώθηκαν στην Ελλάδα μέχρι τον 9ο αιώνα π.Χ. Οι αιώνες που μεσολάβησαν (12ος-9ος αι. π.Χ.) έμειναν γνωστοί ως "Σκοτεινά Χρόνια", περίοδος κατά την οποία δεν υπάρχει αρχαιολογική μαρτυρία για ύπαρξη οχυρωματικού τείχους. Το πλησιέστερο χρονικά είναι το τείχος της αρχαίας Σμύρνης, των μέσων του 9ου αι. π.Χ. Οι κοινότητες πρέπει να ήταν αρκετά μικρές για να αναλάβουν οποιαδήποτε αμυντικά έργα, που προϋποθέτουν την ύπαρξη ισχυρής κεντρικής εξουσίας. Όπως σημειώνει ο Ντέσμπορω (Desborough), οι ειρηνικές συνθήκες, όπως και η έλλειψη εργατικού δυναμικού και τεχνικών γνώσεων, θα μπορούσαν να ευθύνονται για την απουσία οχυρώσεων. Επίσης τα ισχνά οικονομικά μέσα των περισσότερων πόλεων και η μη ανάπτυξη της πολιορκητικής, που δεν κατέστησε επιτακτική την ανάγκη για εξαιρετικά ενισχυμένες οχυρώσεις, ήταν μερικοί ακόμα λόγοι που ερμηνεύουν την απουσία οχυρωτικής τέχνης μέχρι τα μέσα του 9ου αι. π.Χ.

Μετά τις ισχυρές μυκηναϊκές οχυρώσεις και τη "σκοτεινή" φάση των 300 ετών που ακολούθησε, εμφανίστηκαν μεμονωμένες οχυρώσεις, όπως στην Αθήνα και τη Θήβα, και μεμονωμένοι περιόλοιοι (αρχαία Σμύρνη, Εμποριό Χίου, Ερέτρια, Σίφνος, Κόρινθος). Σε αυτή την πρώτη φάση οι οχυρώσεις περιορίζονταν μόνο στις ακροπόλεις, όπου έβρισκαν καταφύγιο οι κάτοικοι σε ώρα κινδύνου. Τον 6ο αιώνα οχυρώθηκε το Ιερό της Ελευσίνας, ενώ σύμφωνα με τον Ι. Τραυλό, που βασίζεται στις περιγραφές των αρχαίων πηγών (Θουκ., Ι, 89, 3), την ίδια περίοδο, λόγω της επέκτασης της πόλης των Αθηνών, ανεγέρθηκε νέος περίολοιο, του οποίου όμως η ακριβής θέση δεν είναι γνωστή - τον κατεδάφισαν οι Πέρσες το 480 π.Χ. και έτσι δεν διασώθηκαν τα ίχνη του.

Πολύ νωρίτερα όμως, γύρω στο 850 π.Χ. (Μεσογεωμετρική εποχή), κατα-

Αναπαράσταση της οχυρωματικής πύλης της Ζαγοράς Ανδρου (J. J. Coulton).

σκευάστηκε στη Σμύρνη ένα ιδιαίτερα επιβλητικό τείχος, γεγονός σημαντικό, γιατί οι γεωμετρικοί οικισμοί ήταν συνήθως ανοχύρωτοι. Η οχύρωση της Σμύρνης διακρίνεται για την απλότητα της χάραξης, τη σπανιότητα των πύργων, οι οποίοι βρίσκονται κοντά στις πύλες, τον αρχαϊσμό στη μορφή των πυλών και το μεγάλο πάχος των τειχών. Η πρώτη οχύρωση της γεωμετρικής Σμύρνης είχε λίθινη θεμελίωση μόνο στην εξωτερική όψη, ενώ όλο το υπόλοιπο τείχος ήταν κτισμένο από ωμές πλίνθους και μόνο στον πύργο της βορειοανατολικής πύ-

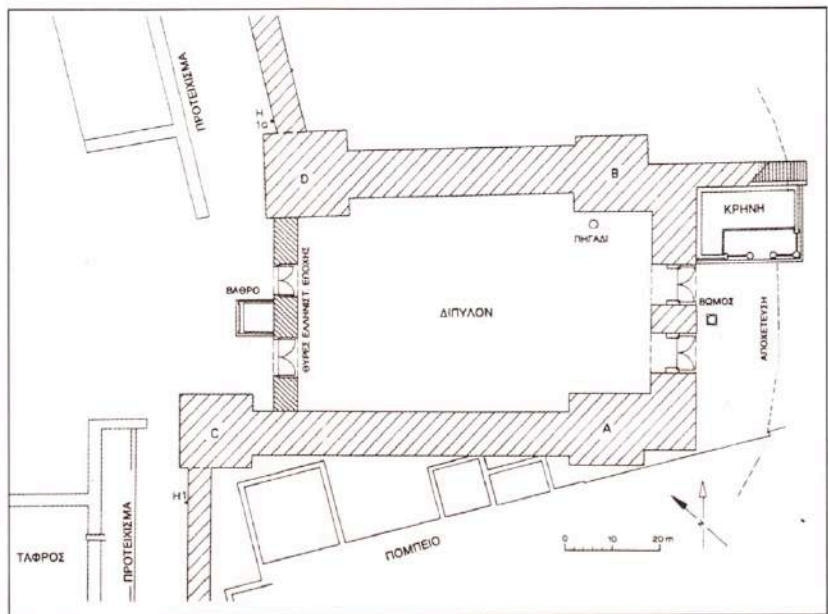
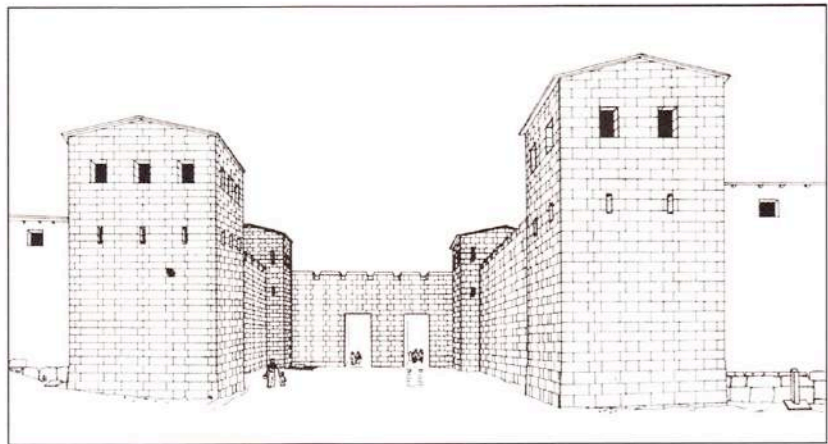
λης είχε και την ανωδομή λίθινη (από μικρούς λογάδες λίθους). Στα θεμέλια αυτού του πρώτου τείχους κτίστηκε γύρω στα μέσα του 8ου αι. ένα δεύτερο πλατύτερο τείχος (από 4,75 m πλάτος που είχε, έφθασε τα 9,5 m), αποτελούμενο και αυτό από ωμές πλίνθους, αλλά στα θεμέλια της εσωτερικής πλευράς ενισχύθηκε με πελώριους πελεκητούς δόμους πολυγωνικού σχήματος. Λίθινη ήταν βέβαια και η βάση της εξωτερικής όψης του. Το τείχος της υστερογεωμετρικής Σμύρνης καταστράφηκε περί τα τέλη του 8ου αιώνα και ένα τρίτο, ισχυρότερο και πλατύτερο, κτίστηκε τον 7ο αι. π.Χ. Παντού, όπως συμπεραίνει ο ανασκαφέας, η ισχύς έγκειται στη στερεότητα και την αντοχή της κατασκευής.

Τειχισμένη ακρόπολη ανασκάφηκε στο Εμποριό της Χίου, ενώ ο υπόλοιπος οικισμός, η διαμόρφωση του οποίου θυμίζει πολύ τα σημερινά χωριά του Αιγαίου, παρέμεινε ατείχιστος. Η οχυρωμένη ακρόπολη περικλείει μια έκταση 24 στρεμμάτων, όπου υπήρχαν μόνο το "μέγαρο" και ο ναός της Αθηνάς - όχι οικίες. Το τείχος είχε πλάτος 2 m και στην πύλη έφθανε τα 3 m, το δε (σωζόμενο) ύψος του κυμαίνεται ανάμεσα στο 1,5 και τα 2 m. Είναι κτισμένο με ακατέργαστους λίθους σε δύο σειρές (εξωτερική και εσωτερική), ενώ το ενδιάμεσο κε-

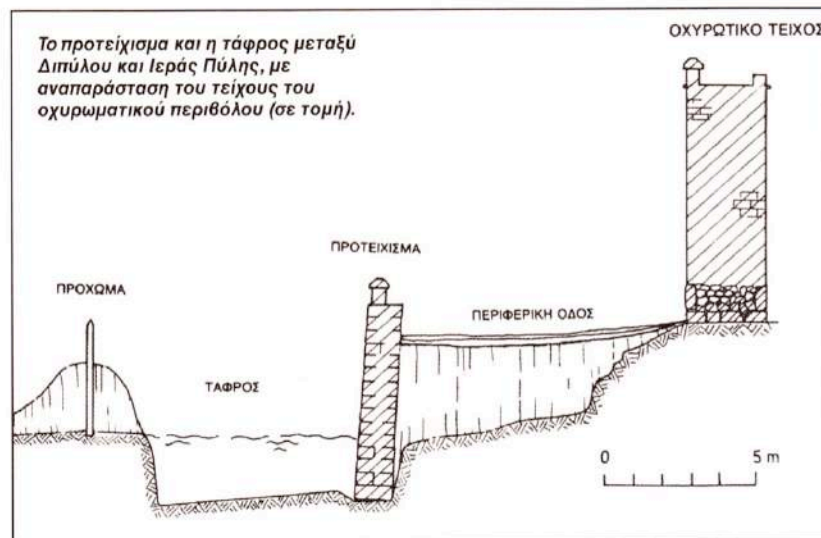
νό είναι γεμισμένο με μικρές πέτρες. Το τείχος αυτό, που δεν φαίνεται να είχε πύργους, χρονολογείται στον 8ο αι. π.Χ.

Ενας άλλος οικισμός, της Ζαγοράς Ανδρου (που ιδρύθηκε πριν από το 800 π.Χ., μάλλον από την Ερέτρια), προστατευόταν από ισχυρό οχυρωματικό τείχος, που αποτελεί ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα αμυντικής αρχιτεκτονικής της Γεωμετρικής Εποχής σε ολόκληρη την Ελλάδα. Η είσοδος που οδηγούσε στο εσωτερικό της πόλης είχε κτιστεί βαθύτερα, σε απόσταση 4,80 m από την εξωτερική πλευρά του τείχους, δημιουργώντας έτσι έναν μεγάλο προμαχώνα στη θόρεια πλευρά της πύλης. Το τείχος φθάνει στο κεντρικό τμήμα του τα 7,25 m σε πάχος και το ύψος υπολογίζεται πως ήταν τουλάχιστον 2,65 m. Το μεγάλο πάχος του τείχους είναι αποτέλεσμα διαδοχικών επισκευών και υποδηλώνει με σαφήνεια την έντονη ανησυχία των κατοίκων της Ζαγοράς.

Υπάρχουν πολλά αρχαία ιστορικά συγγράμματα, καθώς και ειδικά βιβλία για τη στρατιωτική τέχνη και την πολιορκητική (Απολλοδώρου "Πολιορκητικά", Αθήναιου "Περί Μηχανημάτων", Αωνύμου Βυζαντίου, Φίλωνος Βυζαντίου "Μηχανική Σύνταξις", Βιτρούβιου Βιβλίο X), που μας δίνουν άφθονες πληροφορίες για τα οχυρωματικά έργα των αρχαίων πόλεων. Μάλιστα η οχυρωτική ακολούθησε μαζί με την πολιορκητική μια πορεία συνεξέλιξης (με την οχυρωτική να υπερέχει ως τα τέλη του 5ου αι. π.Χ.), καθώς η ανάπτυξη της καθεμιάς εξαρτήθηκε από τη γενικότερη ανάπτυξη της πολεμικής τέχνης στην Ελλάδα. Μέχρι τις αρχές του 4ου αι. π.Χ. η αμυντική αρχιτεκτονική κυριαρχούσε, όπως βεβαιώνεται από το γεγονός ότι καμιά τει-

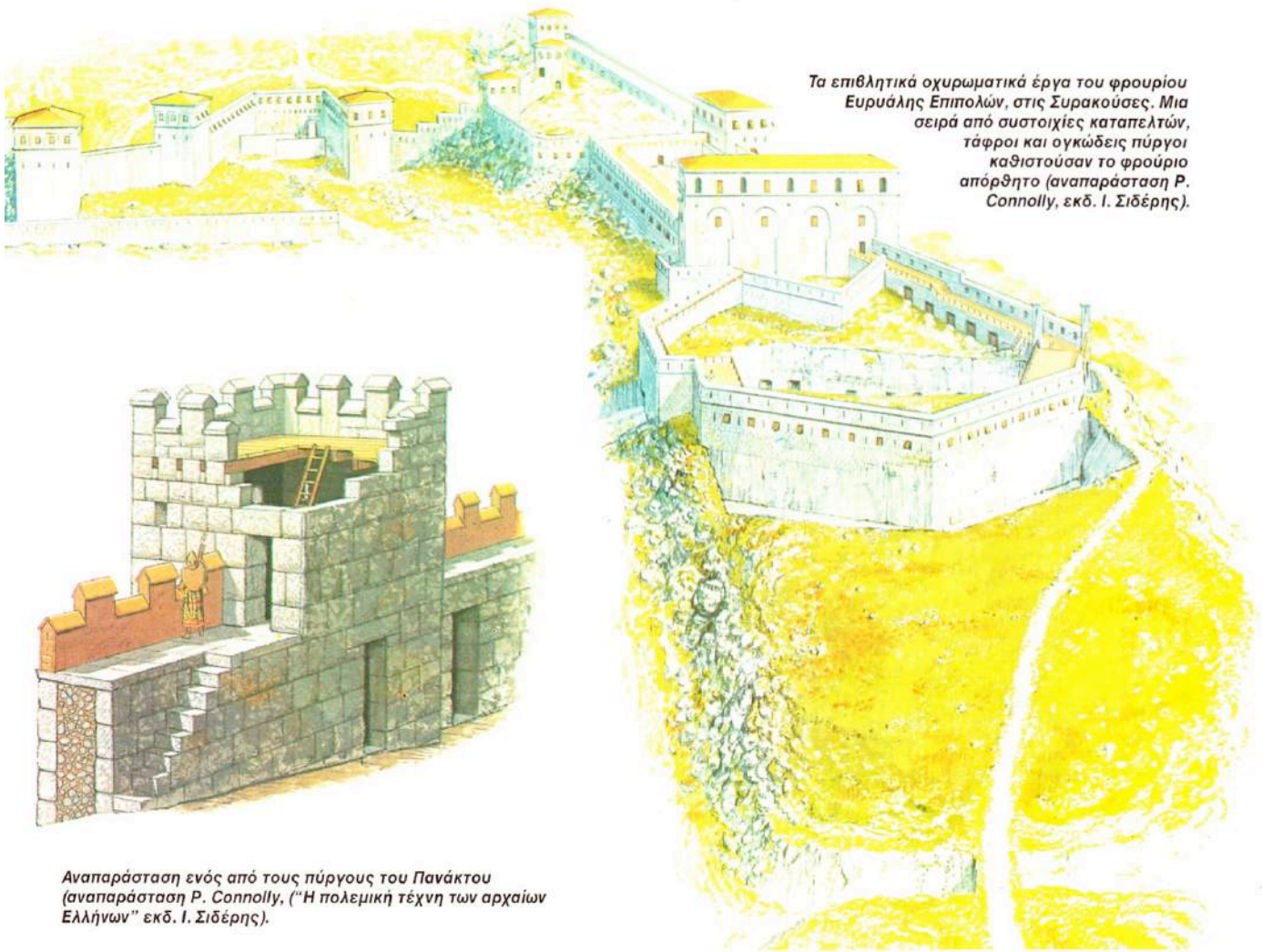
Εξωτερική όψη και κάτοψη του Διπύλου της Αθήνας, όπως ήταν στα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια (τέλη 4ου αι. π.Χ.) - αναπαράσταση του G. Gruben.

Το προτείχισμα και η τάφρος μεταξύ Διπύλου και Ιεράς Πύλης, με αναπαράσταση του τείχους του οχυρωματικού περιβάλλου (σε τομή).

χισμένη πόλη δεν αλώθηκε με έφοδο στην ηπειρωτική Ελλάδα. Όμως οι αλλαγές στη στρατιωτική οργάνωση, από τον 4ο αι. και μετά, υποχρέωσαν την αμυντική αρχιτεκτονική να ακολουθήσει την πρόοδο της πολιορκητικής τέχνης, ιδίως μετά την εισαγωγή του καταπέλτη.

Οι αρχαίοι Έλληνες προτιμούσαν, όταν ήταν δυνατό, τον συνδυασμό της φυσικής με την τεχνητή οχύρωση, την οποία ενίσχυαν με προεξέχοντες συνήθως πύργους, ενώ υπήρχε ειδική μέριμνα για τις πύλες, ώστε να είναι αρκετά ισχυρές. Η κατασκευή οχυρώσεων δεν περιοριζόταν στις ακρόπολεις και στις πόλεις. Κατασκευάζονταν φρούρια και τείχη σε τοποθεσίες που θεωρούντο στρατηγικής σημασίας και παρείχαν τη δυνατότητα ελέγχου διαβάσεων ή συνόρων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα α-

Τα επιβλητικά οχυρωματικά έργα του φρουρίου Ευρύαλης Επιπολών, στις Συρακούσες. Μια σειρά από συστοιχίες καταπελτών, τάφροι και ογκώδεις πύργοι καθιστούσαν το φρούριο απόρρητο (αναπαράσταση Ρ. Connolly, εκδ. Ι. Σιδέρης).

Αναπαράσταση ενός από τους πύργους του Πανάκτου (αναπαράσταση Ρ. Connolly, ("Η πολεμική τέχνη των αρχαίων Ελλήνων" εκδ. Ι. Σιδέρης).

10 ποτελούν τα συνοριακά φρούρια της Αττικής και το σπουδαίο έργο της τειχίσης, από τη μια θάλασσα ως την άλλη, της Θρακικής χερσονήσου από τον Μιλτιάδη τον Κυψέλου (ή Πρεσβύτερο), ο οποίος, σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (VI, 36-37), "πρώτος έκλεισε με τείχος τον ισθμό της (Θρακικής) Χερσονήσου (= Καλλίπολη) από την πόλη Καρδία μέχρι της Πακτύης, για να μη μπορούν οι Αψίνθιοι να ενεργούν επιδρομές στη χώρα και να την λεηλατούν" (μετάφ. Ευ. Πανέτσος). Το τείχος αυτό το έκτισε εκ νέου ο Περικλής, αργότερα ο Δερκυλίδας και κατά τους βυζαντινούς χρόνους ο Ιουστινιανός.

Υπήρχαν διάφορα συστήματα μόνιμης οχυρωτικής και παρατηρείται μεγάλη ποικιλομορφία κατά τόπους και κατά περιόδους. Οι πόλεις της Μικράς Ασίας είχαν μια σειρά τειχών, ο Ορχομενός τρεις και η Μιδέα τέσσερις. Η πιο συνηθισμένη περίπτωση ήταν αυτή του απλού τείχους και της οχυρωμένης ακρόπολης. Η τείχιση προσέδιδε σημαντικά πλεονεκτήματα ασφάλειας στην πόλη, την προστάτευε από αιφνιδιαστικές επιθέσεις και της έδινε τη δυνατότητα να σώζει τον πληθυσμό της όταν ο εχθρός

ήταν ισχυρότερος. Ηδη από την κλασική περίοδο γινόταν οχύρωση και των λιμένων, με περιμετρικό τείχος και δυνατότητα αποκλεισμού της εισόδου τους (Ζέα Πειραιά, Μίλητος). Σε μερικές περιπτώσεις με κατάλληλα τείχη, τα "μακρά", εξασφαλιζόταν η επικοινωνία της πόλης, όταν αυτή βρισκόταν στην ενδοχώρα, με το επίγειό της στην παραλία (Αθήνα, Μέγαρο, Κόρινθος, Συρακούσες).

Ονομαστά έμειναν τα Μακρά Τείχη της Αθήνας και τα τείχη γύρω από τον Πειραιά. Ο παλαιότερος οχυρωματικός περίβολος του Πειραιά ήταν έργο του Θεμιστοκλή, ο οποίος άρχισε να τον κτίζει το 492 π.Χ. και το συνέχισε μετά τα Μηδικά. Το τείχος αυτό, που ενώθηκε με τα Μακρά Τείχη λίγο πριν από τα μέσα του 5ου αιώνα, χρησιμοποιήθηκε κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου και κατεδαφίστηκε από τον Λύσανδρο το 404 π.Χ. Η ανοικοδόμηση των τειχών ήταν κύριο μέλημα των Αθηναίων μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας (403 π.Χ.), αλλά αυτό κατέστη δυνατό μόνο ύστερα από τη νίκη του Κόωνα εναντίον του σπαρτιατικού στόλου στην Κνίδα (394 π.Χ.), οπότε ολο-

κληρώθηκε η οχύρωση, η οποία επεκτάθηκε μέχρι τα κράπεδα της πειραιϊκής ακτής. Το συνηθισμένο πάχος του πειραιϊκού τείχους φτάνει τα 3 m (όπου ήταν περισσότερο ευπρόσβλητο φτάνει τα 3,6 m). Για την κατασκευή του χρησιμοποιήθηκαν μεγάλες ορθογώνιες πέτρες λατομημένες επί τόπου. Η τεχνική της ανέγερσης είναι γνωστή από τα τείχη άλλων ελληνικών πόλεων: με μεγάλους ορθογώνιους ογκόλιθους κτίζονταν μόνο οι δύο όψεις του τείχους (η εξωτερική και η εσωτερική). Το διάστημα ανάμεσα στην εσωτερική και την εξωτερική όψη του τείχους γεμιζόταν με χώματα και μικρές πέτρες (σκύρα). Οι πύργοι, που διατηρούνται καλύτερα, βρίσκονταν σε ακανόνιστες αποστάσεις και έχουν πλάτος διπλάσιο από το πλάτος του τείχους (6 m), ενώ η προβολή τους από τα μεσοπύργια διαστήματα είναι τουλάχιστον 4 m. Οι περισσότεροι ήταν τετράγωνοι. Υπήρχαν όμως και κυκλικόι, όπως οι πύργοι που προστάτευαν τις Ηετιώνειες πύλες, στη βορειοδυτική πλευρά του Μεγάλου Λιμένα ("Κανθάρου") του Πειραιά.

Οι πύργοι είχαν καθιερωθεί στις οχυρώσεις κατά τον 5ο αι. π.Χ. και παρου-

Η κεντρική πύλη του Ακροκορίνθου όπως σώζεται σήμερα (φωτ. Χ. Δημόπουλος).

σίασαν μεγάλη εξέλιξη. Δεν συνηθίζονταν στις προϊστορικές οχυρώσεις (πύργος της Πύλης των Λεόντων στις Μυκήνες), αλλά αργότερα αποτέλεσαν τον κανόνα και δεν πλαισίωναν πλέον μόνο τις πύλες. Προεξείχαν ελαφρά, έτσι ώστε να επιτρέπουν την προσβολή των εχθρών από τα πλευρά, και δεν ήταν ψηλότεροι από το τείχος, ενώ έδιναν τη δυνατότητα στους πολιορκούμενους να καταφέρουν συγκεντρωτικά πλήγματα κατά των επιτιθεμένων. Το σχήμα των πύργων δεν ήταν πάντα το ίδιο. Στην Αττική κατά κανόνα ήταν τετράγωνοι ή ορθογώνιοι. Στην Ελευσίνα, όπως στον Πειραιά, υπάρχουν παραδείγματα κυκλικών πύργων, που αργότερα γίνονται πιο συνηθισμένοι στη Μ. Ασία (Πέργαμο, Σμύρνη, Πέργη). Οι κυκλικοί πύργοι προτιμήθηκαν τελικά γιατί τα ριπτόμενα θλήματα επιστρακίζονταν. Στο εσωτερικό οι πύργοι είχαν θαλάμους και περισσότερους από έναν ορόφους. Πλευρικά επικοινωνούσαν με τον "περίδρομο" (ή "περίπατο"), έναν διάδρομο που υπήρχε πάνω στο τείχος.

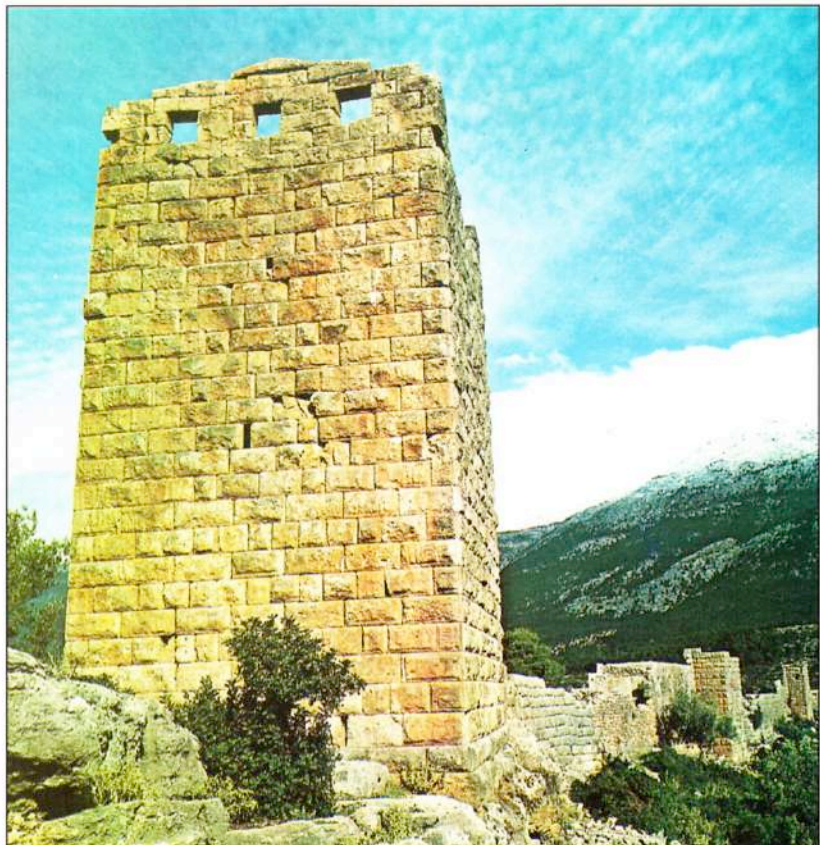
Ιδιαίτερα ισχυρά ήταν και τα τείχη της πόλης των Αθηνών, τα λεγόμενα "Θεμιστόκλεια", που κτίστηκαν αμέσως μετά τα Μηδικά. Ο περίβολος αυτός, όπως αναφέρει ο Θουκυδίδης, αλλά και όπως προκύπτει από τα πολλά ανευρεθέντα λείψανα, είχε λάβει προς όλες τις κατευθύνσεις πολύ μεγαλύτερη έκταση από τον προγενέστερο αρχαϊκό ("μειζων γαρ ο περίβολος πανταχί εξήχθη της

πόλεως"), ακολουθώντας έτσι μια συνήθη ελληνική τακτική που ήθελε να κατασκευάζονται τα τείχη σε απόσταση από τα ακραία σπίτια της πόλης για λόγους ασφαλείας. Το σχήμα του αθηναϊκού οχυρωματικού περιβόλου ήταν κυκλικό, με περίμετρο 2.600 m περίπου, περικλεί-

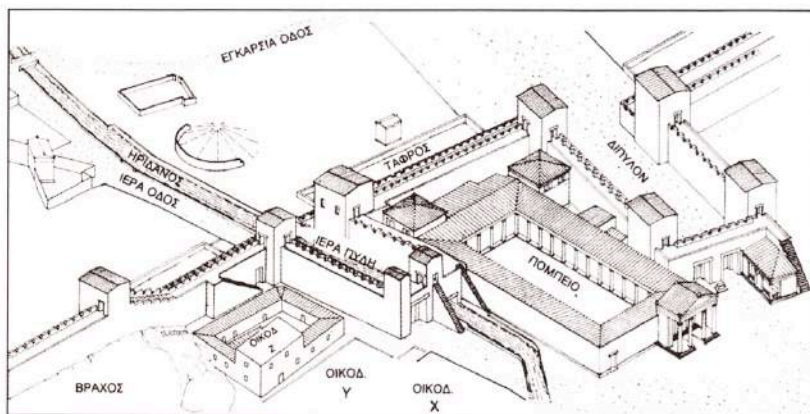
οντας έκταση 500.000 m². Η είσοδος στην πόλη ήταν δυνατή μέσω 13 πυλών σε διάφορα σημεία των τειχών.

Η σημαντικότερη είσοδος της Αθήνας ήταν οι Θριάσιες πύλες στα δυτικά, δίπλα στον αρχαίο Κεραμεικό, όπου οι ανασκαφές απεκάλυψαν και μεγάλο τμήμα των τειχών, ορατών σήμερα από τον επισκέπτη. Και στις δύο πύλες, στο Δίπυλο (τη μεγαλύτερη του αρχαίου κόσμου, που κάλυπτε έκταση 1.800 m²) και στην Ιερά Πύλη (από την οποία διερχόταν η Ιερά οδός οδηγώντας στο Τελεστήριο της Ελευσίνας), υψώνονταν δύο τετράγωνοι πύργοι εξωτερικά και άλλοι δύο εσωτερικά. Ο προς τα δεξιά του επιτιθέμενου προβαλλόταν περισσότερο προς τα έξω, για να προσβάλλουν ευκολότερα οι υπερασπιστές του την ακάλυπτη δεξιά πλευρά του εχθρού, ο οποίος κρατούσε την ασπίδα με το αριστερό χέρι για να μάχεται με το δεξί. Μετά τους πύργους υπήρχαν δύο θύρες δίφυλλες προς την έξω πλευρά και άλλες δύο προς τα μέσα, σχηματίζοντας έτσι μια εσωτερική ορθογώνια αυλή σε κάθε πύλη (τον "κλοιό", κατά την αρχαία έκφραση). Αυτή μεταβαλλόταν σε μια αδιέξοδη παγίδα για τον επιτιθέμενο, ο οποίος, όταν τη διέσχισε, ήταν ανυπεράσπιστος, εκτεθειμένος από παντού στις βολές.

Στη λεγόμενη Αρκαδική Πύλη της

Ένας εντυπωσιακός πύργος από το αθηναϊκό οχυρό των Αιγισθέων.

Αναπαράσταση του τείχους και των Θρησίων πυλών στον Κεραμεικό της αρχαίας Αθήνας. Διακρίνονται η Ιερά Πύλη, το Δίπυλο και τα μεσοπύργια διαστήματα με τις τάφρους (με βάση το σχέδιο του Ν. Παπαχατζή).

αρχαίας Μεσσηνίας ο "κλοιός" είχε κυκλικό σχήμα και διάμετρο 16,5 m. Η Αρκαδική Πύλη (γνωστή και ως πύλη της Μεγαλόπολης), ήταν μια μνημειακή κατασκευή. Δύο τετράγωνοι πύργοι, με ενδιάμεσα για τη μόνιμη φρουρά στο πάνω πάτωμα, προστάτευαν το εξωτερικό άνοιγμα της πύλης. Επίσης κυκλικού σχήματος ήταν ο "κλοιός" των Ηλεκτρών Πυλών στη Θήβα. Στη Μίλητο υπήρχε αυλή τριγωνικού περίπου σχήματος, με ζεύγη πύργων και στην εσωτερική και στην εξωτερική πλευρά. Βέβαια ο κανόνας ήταν οι απλούστεροι τύποι πυλών. Συνηθέστερος ήταν ο τύπος της αξονικής πύλης, η οποία ανοιγόταν στο μεταπύργιο διάστημα, και ο τύπος της πύλης που σχηματιζόταν ανάμεσα σε δύο αλληλοκαλυπτόμενες προεξοχές του τείχους.

Η κατασκευή των αθηναϊκών τειχών, με βάση τα λείψανα, παρέμεινε επί αιώνες βασικά η ίδια. Επάνω σε λίθινο κρηπίδωμα πλάτους 2,5 m περίπου και ύψους 1 m, με εξωτερικές παρειές από λιθόπλινθους και γέμισμα από χώμα και μικρούς λίθους, πατούσε το επάνω μέρος του τείχους, η ανωδομή, ύψους 8 m, από ωμές πλίνθους, επιχρισμένο και επιστεφόμενο από παραπέτο (στηθαίο) ή επάλξεις. Εξω από τα τείχη του Διπύλου και της Ιεράς Πύλης κατασκευάστηκε κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου ένα προτείχισμα πάχους 4 m, κτισμένο από ορθογώνιους λιθόπλινθους, μέρος του οποίου διατηρείται και σήμερα. Εμπρός από το προτείχισμα βρίσκονται τα ορύγματα μιας τάφρου. Ορύγματα τάφρου είχαν πιθανότατα ανοιχτεί και σε άλλα σημεία του υπόλοιπου περιβάλλοντος.

Τάφρους με νερό γύρω από τα τείχη, περιβαλλόμενες μάλιστα από ανάχωμα, αναφέρει ο Φίλων ο Βυζάντιος. Το σύστημα αυτό γενικεύτηκε κατά την ύστερη ελληνιστική και τη ρωμαϊκή περίοδο. Οι πρώτες πληροφορίες για την κατα-

σκευή τάφρων ανάγονται στον 6ο αι. π.Χ. (Σάμος), παρόλο που τέτοιες τάφροι εμφανίζονται συχνά μόλις τον 5ο αι. π.Χ. (Αθήνα, Θάσος, Υβλαία Μέγαρο, Τάραντας).

Εκτός από τις ακροπόλεις και τα τείχη των πόλεων, που παρουσίαζαν ένα πλήρες, σύμφωνα με τη στρατιωτική τέχνη, σύστημα, στη μόνιμη οχυρωτική ανήκαν και τα εκτεταμένα φρούρια (συνοριακά οχυρά) και οι μεμονωμένοι πύργοι που κατασκεύαζαν οι Έλληνες σε κατάλληλες περιοχές της υπαίθρου. Σε αυτά τα οχυρά είναι πιο εύκολο να μελετηθεί η μορφή της αρχαίας ελληνικής αμυντικής αρχιτεκτονικής. Τα εκλεκτότερα και καλύτερα διατηρημένα ήταν τα φρούρια της Αττικής, που κτίστηκαν κατά τον 5ο αι. π.Χ. για τη διαφύλαξη των διόδων του Κιθαιρώνα και της Πάρνηθας. Μια αλυσίδα οχυρών ξεκινά από τον Κορινθιακό κόλπο με το Φρούριο των Αιγισθένων (σημ. Πόρτο Γερμενό), συνεχίζεται με τα φρούρια των Ελευθερών, της Φυλής, της Δεκέλειας και των Αφιδνών, για να καταλήξει ως τον Ραμνούντα στον Ευβοϊκό κόλπο και από εκεί στο φρούριο του Σούνιου.

Η οχυρωμένη κορυφή του ακρωτηρίου του Σούνιου θεωρείτο πάντα από τους Αθηναίους ως ένα από τα σημαντικότερα φρούρια που διέθετε η Αττική για την προστασία της. Το Σούνιο έπρεπε να έχει κάθε στιγμή αξιόμαχη φρουρά, επειδή αποτελούσε ασφαλή βάση για την προστασία των σιταγωγών πλοίων (Θουκ., VIII, 4). Επίσης οι Αθηναίοι χρησιμοποιούσαν το λιμάνι του ως προκεχωρημένο ναύσταθμο. Το τείχος, που το πάχος του φτάνει τα 3,5 m, ενισχυμένο με τετράγωνους πύργους αποτελεί τόξο, καλύπτοντας μόνο τη θόρεια και τη βορειοανατολική πλευρά - η πλευρά προς το πέλαγος έμεινε ανοχύρωτη γιατί ήταν πολύ απόκρημνη.

Ο Ραμνούντας, το βορειότερο στρατιωτικό έρεισμα του αθηναϊκού κρά-

τους, είχε σκοπό ανάλογο με το Σούνιο: να εξασφαλίζει τον έλεγχο της μεταξύ Εύβοιας και Αττικής θαλάσσιας οδού ανεφοδιασμού. Όμως μια σειρά από οχυρωματικούς περιθόλους - κτισμένους σε διαφορετικές εποχές - έδινε στο οχυρό τη δυνατότητα να υποδεχθεί τον πληθυσμό της υπαίθρου σε περίπτωση που εχθρικός στρατός εισέβαλε στην Αττική.

Τυπικότερο παράδειγμα αθηναϊκού (και γενικότερα ελληνικού) οχυρού αποτελεί το Πανάκτον (σημερινό Γυφτοκαστρο) της πολίχνης των Ελευθερών, που κτίστηκε για τον έλεγχο του επί του Κιθαιρώνα περάσματος από τη Βοιωτία στην Αττική, δηλαδή του σημερινού περάσματος της Κάζας, στον ίδιο άξονα. Τετράγωνοι πύργοι εξέχουν προς τα έξω και προς τα μέσα των μεσοπύργιων διαστημάτων. Οι πύργοι διέθεταν και υπερώο με ξύλινο πάτωμα, προσιτό από τον διάδρομο (περίδρομο) που υπήρχε στο πίσω μέρος των επάλξεων. Τα τείχη, πάχους 2,5 m και τελικού ύψους 6 m, είναι επενδεδυμένα με γκρίζες ορθογώνιες πέτρες (ισοδομική τοιχοδομία) από τοπικό ασβεστόλιθο.

Μεμονωμένοι πύργοι, που υψώνονταν σε καθορισμένα σημεία, λειτουργούσαν ως παρατηρητήρια και για τη μετάδοση σημάτων με φωτιές (φрукτωρίες). Άλλοι πύργοι προστάτευαν αγροκίες ή σιτοβολώνες. Έχουν διασωθεί αρκετοί τέτοιοι πύργοι και οι πιο σημαντικοί (σχήματος κυκλικού) βρίσκονται στις Κυκλάδες (Πήνο, Νάξο, Ανδρο).

Οι αλλαγές στη στρατιωτική οργάνωση και η βελτίωση της πολιορκητικής τέχνης από τον 4ο αι. π.Χ., αλλά περισσότερο από τα πρώτα χρόνια της ελληνιστικής περιόδου, όταν πια η πολιορκία των πόλεων είχε εξελιχθεί σε πραγματική επιστήμη (βλ. και "Πολιορκητικές Μηχανές Της Αρχαιότητας", "ΣΙ", τεύχος 7, Φεβρ. 1997), κατέστησαν επιτακτική και αναγκαία την ενίσχυση πολλών υφιστάμενων τειχών και τη δημιουργία νέων, πολύ ισχυρών, οχυρωματικών έργων. Το καινούργιο πνεύμα δηλώνεται με μια επιμελέστερη χάραξη της γραμμής των τειχών, με γωνιώδεις ελιγμούς (ζιγκ-ζαγκ), προσφέροντας καλύτερη εκμετάλλευση της μορφολογίας του εδάφους και αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των επιθέσεων του εχθρού. Συγχρόνως ενισχύονται τα επιμέρους αρχιτεκτονικά στοιχεία των τειχών. Διαπιστώνεται συμπαγής ορθογώνια λιθοδομία (μεγαλύτερου πάχους και ύψους), τοποθέτηση προτειχισμάτων

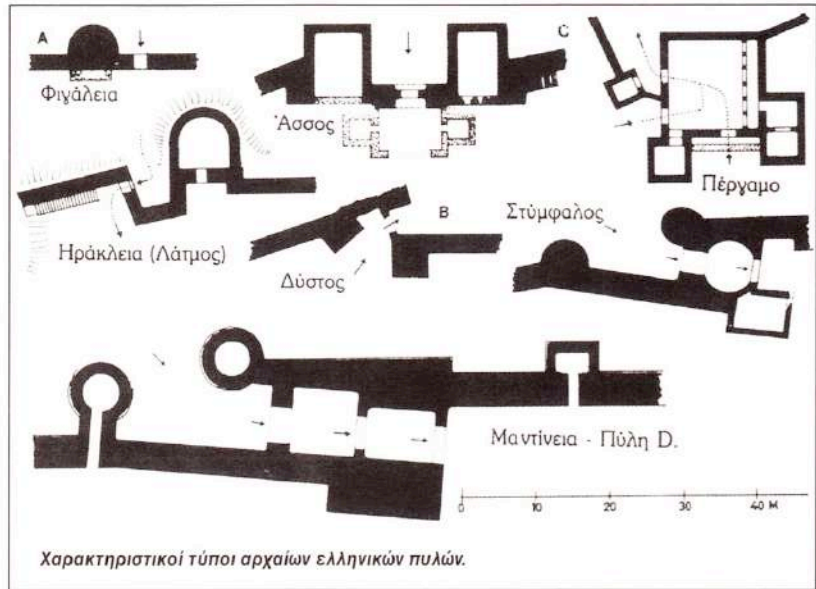
μπροστά από το τείχος, κατάργηση των οδοντωτών επάλξεων και κατασκευή ενός "παραπετάσματος" από τείχη με πολεμίστρες και θυρίδες για καταπέλτες (οξυβελείς ή πετροβόλους), ανέγερση ακόμα πιο ισχυρών πύργων (που δίνουν τη δυνατότητα εγκατάστασης κατασκευής με περισσότερες από μια εσωτερικές αυλές, οι οποίες τοποθετούνται η μία πίσω από την άλλη (πύλη D Μαντινείας).

Οι κεραυνοβόλες επιθέσεις των μεγάλων πολιορκητών του τέλους του 4ου αι. π.Χ., που πραγματοποιήθηκαν με τελειοποιημένα επιθετικά όπλα, υποχρέωσαν τα στατικά μέσα άμυνας να προσαρμοστούν γρήγορα. Ηδη κατά την πολιορκία της Περίνθου (340 π.Χ.) και της Τύ-

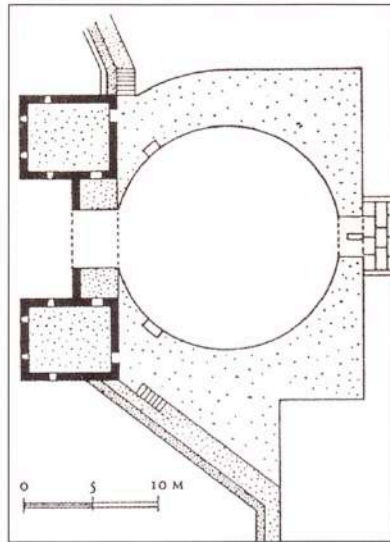

Τα ερείπια του αθηναϊκού μεθωριακού οχυρού Πανάκτου Ελευθερών (σημερινό Γυφτόκαστρο).

ρου (332 π.Χ.), οι πολιορκούμενοι έταξαν στοιχεία "πυροβολικού" (μικρούς καταπέλτες) επί των επάλξεων και κατασκεύασαν και "αντίμετρα" για τις βολές των πολιορκητικών μηχανών. Εγινε αμέσως αντιληπτό πως αν ο επιτιθέμενος έφτανε μέχρι τα τείχη της πόλης η άμυνα θα ήταν μάταιη. Υπήρχε λοιπόν ειδική πρόνοια για να κρατηθεί ο εχθρός μακριά. Τάφροι, προμαχώνες και συστοιχίες από καταπέλτες είχαν ως στόχο να κρατήσουν τους πολιορκητές μακριά από τα τείχη. Στο περισσότερο εξελιγμένο και τελειοποιημένο ελληνιστικό φρούριο της Ευρύαλης Επιπολών, στις Συρακούσες, η οχύρωση ήταν εξαιρετικά επιβλητική, διακρινόμενη συγχρόνως και από κάποια αρχιτεκτονική "λεπτότητα". Ενα ισχυρό συγκρότημα, αποτελούμενο από πέντε παρατιθέμενους πύργους ύψους 11 m περίπου, περιελάμβανε μια επιβλητική συστοιχία πετροβόλων καταπελτών. Μπροστά από αυτή τη συστοιχία ανοίγονταν διαδοχικά τρεις τάφροι (Α, Β, C) και ανάμεσά τους ορθωνόταν ένας οξυκόρυφος προμαχώνας. Η εξωτερική τάφρος, που ήταν και η πιο προωθημένη προς τον εχθρό, θρισκόταν μέσα στο μέγιστο βεληνεκές

Χαρακτηριστικοί τύποι αρχαίων ελληνικών πυλών.

Κάτοψη της Αρκαδικής Πύλης στην αρχαία Μεσσήνη. Διακρίνονται ο κυκλικός "κλειός" (εσωτερική αυλή) και οι δύο τετράγωνοι εξέχοντες πύργοι (Lawrence).

των μεγάλων αμυντικών πετροβόλων καταπελτών - απείχε από αυτούς 180 m περίπου. Ετσι ήταν πολύ δύσκολο για τον επιτιθέμενο να πλησιάσει τα τείχη με βαριά μηχανήματα.

Τείχη σημαντικά, που διατηρούνται σε καλή κατάσταση, υπάρχουν σε πολλά σημεία της Ελλάδας, τόσο στη μητροπολιτική, όσο και στους δύο "πνεύμονες" του Ελληνισμού, στην ασιατική Ελλάδα (Μ. Ασία) και στην ιταλιώτικη Μεγάλη Ελλάδα και τη Σικελία. Επιβλητικά είναι τα τείχη της Ηράκλειας (Λάτμου) της Μ. Ασίας, της Περγάμου, της Πέργης και

της Ασσού. Στην κυρίως Ελλάδα πολύ καλής διατήρησης είναι τα τείχη της ελληνιστικής Μεσσήνης και βορειότερα της Μαντινείας, όπως και οι οχυρώσεις στην περιοχή της Αιτωλίας και Ακαρνανίας (Στράτου, Παραβόλας, Παλαιομανίνας, Οινιαδών, Αμβρακίας κ.ά.). Μεγάλης σημασίας επίσης είναι τα τείχη της Αμφίπολης και της βοιωτικής πόλης Σήφαι στον Κορινθιακό κόλπο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- (1) Ηρόδοτος: *ΙΣΤΟΡΙΑΙ*, εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλος.
- (2) Θουκυδίδης: *ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ*, εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλος.
- (3) Πausanias: *ΕΛΛΑΔΟΣ ΠΕΡΙΗΓΗΣΙΣ*, Ν. Παπαχατζή, Εκδοτική Αθηνών, 1974.
- (4) Δημ. Η. Κωνσταντινίδης: *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα, 1973.
- (5) Χαρ. Μπούρας: *ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ*, τ. Α', Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα, 1980.
- (6) Wolfgang Muller-Wiener: *Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 1995.
- (7) *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, κεφ. "Οχυρωτική", τ. Γ2, Εκδοτική Αθηνών, 1972.
- (8) R.V. d' A. Desborough: *THE GREEK DARK AGES*, 1972 (ελλην. μετάφρ. *ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΣΚΟΤΕΙΝΟΙ ΑΙΩΝΕΣ*, εκδ. Καρδαμίτσα, 1995).
- (9) Ursula Knigge: *Ο ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ*, Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών, εκδ. Κρήνη, 1990.
- (10) J. P. Vernant: *ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΟΛΕΜΟΥ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ*, κεφ. "Οχυρώσεις και Ελληνική Ιστορία" του Y. Garlan, εκδ. ΓΕΣ, 1981.